ՀՏԴ81`37(22/11:479.243) Բառագիտություն

ԻՐԱՆԱԿԱՆ APAT /ԱՊԱՏ ԲԱՌԱՐՄԱՏԻ ԻՄԱՍՏԱԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԱՐՑԱԽԻ ԲՆԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Լուսինե ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ -ապատ բառարմատ, բնականուն, Խնապատ, Կուսապատ, Ղազարապատ, Մուշկապատ:
Ключевые слова: *корневая основа –апат, ойконим, Хнапат, Кусапат, Газарапат, Мушкапат.*
Key words*: root-stem –apat, oikonym, Khnapat, Kusapat, Ghazarapat, Mushkapat.*

Л.Маркарян
ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИРАНСКОЙ КОРНЕВОЙ ОСНОВЫ -APAT/АПАТ В ОЙКОНИМАХ АРЦАХА

*Среди арцахских ойконимов заимствованным термином –апат осложнены следующие ойконимы: Хнапат, Кусапат, Газарапат, а также Мушкапат. В осложненных этим термином ойконимах корень –апат проявился и в своем изначальном дотопонимическом значении **"водное пространство"**, и в расширенном топонимическом значении **"место проживания"**. При этом изначальное значение **"водное пространство"** сохранено в тех структурах, в которых составляющими с термином –апат элементами являются имена нарицательные, имеющие топографические или атрибутивные значения. Тот же термин, осложняя имена собственные, проявляет только топонимическое значение **"местность, место"**.*

L.Margaryan
THE FUNCTIONAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF IRANIAN ROOT STEM -APAT IN ARTSAKH OIKONYMS

Among Artsakh oikonyms the borrowed term –APAT complicates the following place-names: Khnapat, Kusapat, Ghazarapat and Mushkapat. In the oikonyms complicated by this term –APAT root appeared in its original pre-toponimic meaning of "water space", and extended toponymic meaning "place of residence".
Herewith the original meaning "water space" is preserved in the structures where the common nouns, having topographic or attribute meanings, are component elements with the term –APAT. The same term, while complicating proper names, expresses only toponymic meaning of "locality, location".

*Արցախի բնականուններում փոխառյալ -**ապատ** եզրով բաղադրված են՝ **Խնապատ, Կուսապատ, Ղազարապատ նաև Մուշկապատ** բնականունները: Այդ եզրով բաղադրված անվանումներում -**ապատ** արմատը դրսևորվել է և՛ իր նախնական՝ **ջրային տարածք** մինչտեղանվանական նշանակությամբ, և՛ **բնակության վայր** ընդլայնված տեղանվանական իմաստով: Ընդ որում նրանով կազմված այն կառույցներում է պահպանված եզրի նախնական՝ ջրային տարածք իմաստը, որոնցում **ապատ**-ին բաղադրակից են տեղագրական նշանակություն ունեցող կամ հատկանշակիր հասարակ անուններ: Իսկ նույն եզրը, հատուկ անուններին բաղադրվելիս, սոսկ տեղանվանական՝ **վայր, տեղ** նշանակությամբ է դրսևորվում:*

Տեղանունը հնադարան է, որում ամփոփվում են ոչ միայն ժողովուրդների պատմությունն ու նրանց լեզվական հարաբերությունները, այլև լեզվական այս կամ այն իրողության կենսագրությունը: Բառական միավորը, դառնալով տեղանվանակազմիչ տարր, զրկվում է բառիմաստային հետագա զարգացման հնարավորությունից, ու սահմանափակվում է նրա բազմանշանակության գործառույթը: Եվ եթե մայրենի միավորներով բաղադրվող տեղանուններում այդպիսի եզրերի մինչտեղանվանական իմաստները երկարակյաց են լինում, այսինքն՝ բառական նշանակությամբ ընկալելն ու վերծանելը հնարավոր է մնում նաև տեղանվան գոյության ընթացքում, ապա փոխառյալ եզրերով բաղադրություններում փոխառյալ միավորը, անկախ իր բառական կենսագրությունից, ամրակայվում է իր տեղանվանական նշանակությամբ:

Արցախի բնականվանակազմություններում քիչ չեն հիբրիդ տեղանունները՝ բաղադրված մայրենի և փոխառյալ միավորներով: Հատկապես նկատելի է իրանական լեզվազդեցությունը: Վկայված են իրանական ծագման միավորներ/-apat, -kert, -šat, -šen/, որոնք իրենց

իմաստագործառական ակտիվությամբ հիմք են տվել նոր կազմությունների և առավել կամ պակաս կենսունակությամբ պահպանվում են առ այսօր: :

Այդպիսի եզրերից է -**apat /ապատ-ը**:

apat- ը Հր. Աճառյանը բացատրում է *շէն, շէն տեղ* նշանակությամբ[1]: Նույն կերպ է մեկնաբանում Գ. Ջահուկյանը[2]: Լ. Հովհաննիսյանը իրանական այս փոխառյալ եզրի որակական և գործառական բնութագիրը տալիս այն նշում է անկախաբար չկիրառվող արմատների խմբում՝ հիմնավորելով, որ նրանով կազմված կառույցներում գիտակցվում են ***շեն, տեղ, վայր*** նշանակությունները: Եվ նշում է , որ **ապատ**-ը գրաբարում և այժմ էլ տեղանվանակերտ ձևույթ է[3]: Գ. Ղափանցյանը բառի նախնական իմաստը մեկնաբանում է որպես *ջրային տարածք*, ապա՝ *բնակության վայր*: Բառի հականիշն է *անապատը՝ անջուր տարածք*[4]:

Արցախի բնականուններում -**ապատ** եզրով բաղադրված են՝ **Խնապատ, Կուսապատ, Ղազարապատ նաև Մուշկապատ** բնականունները[5]**:** Հատկանշելի է, որ այդ եզրով բաղադրված անվանումներում -**ապատ** արմատը դրսևորել է և՝ իր նախնական՝ ***ջրային տարածք*** մինչտեղանվանական նշանակությունը, և՝ ***բնակության վայր*** ընդլայնված տեղանվանական իմաստը:

Իր նախնական իմաստով **ապատ**-ն առկայացած է ***Խնապատ*** բնականվան մեջ: Այն, որ բնականվան իմաստն աղերսվում է ջրային տարածքին, հավաստում են պատմաաշխարհագրական տեղեկությունները: Սլավա Սարգսյանը թե տեղում կատարած ուսումնասիրությունների և թե արխիվային նյութերի տվյալների[6] հիման վրա փաստում է, որ նախկինում՝ 9-17-րդ դդ., գյուղն անվանվում էր **Զրվեր** նաև **Զրհոր**[7]: Բանահավաք Լևոն Հարությունյանն էլ նշում է, որ գյուղի հին ու հայալեզու անունն է **Զրավեր**՝ կազմված **ջուր և վայր** բաղադրիչներից: Իսկ **Խնապատը Խոնապատի** աղավաղված տարբերակն է համարում[8]: **Խոն**-ը մեկնաբանում է ***ցած, ներքև, դաշտային, տափաստանային*** նշանակություններով, այսինքն՝ ցածում գտնվող: Եվ նշում, որ հինավուրց *խոն* բառի փոխաբերական իմաստներն են՝ ***թաց, խոնավ, ջրաշատ***: **Խոնապատ**՝ այսինքն՝ ***ջրավայր:***

Պատմական տեղեկանքն էլ վկայում է, որ **Խնապատը** ***ջրային տարածք, ջրառատ բնակավայր*** նշանակությունն ուներ: Ու **ապատ** արմատն իր նախնական իմաստով է վկայվել այդ բնականվան մեջ:

Նշենք, որ **Խնապատ**-ը թուրքական տիրապետության մի կարճ ժամանակաշրջանում վերանվանվել էր՝ ***Թեզիսարաբ,*** ապա 1962թ. անվանադրվել ***Ոսկեվազ***, իբրև լրացյալ անուններ առաջարկվել էին ***Այգեձոր և Մրգաշատ*** անունները[9]: Տրված անուններից և ոչ մեկը չամրակայվեց հանրային գիտակցության մեջ, ու նորից գյուղը վերանվանվեց **Խնապատ**: Այս դեպքում, կարծում ենք, իրավացի է Լ. Հարությունյանը, որ **Խնապատ և Զրավեր** անուններն իմաստային առումով նույնական է համարում[10]:

Ապատ եզրի իմաստագործառական առանձնահատկությունից ելնելով՝ հնարավոր ենք դիտում **Կուսապատ** գյուղի՝ *ջրակորոմ տարածք* լինելու ստուգաբանությունը: Ոչ հավաստի

---

[1] **Աճառյան Հր.,** *Հայերեն արմատական բառարան*, հ.1, 1926, էջ 227:

[2] **Ջահուկյան Գ.,** *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, 2010, էջ 67:

[3] **Հովհաննիսյան Լ.,** *Հայերենի իրանական փոխառությունները*, Հայկ. ԽՍՀ ԳԱ հրատ, Ե., 1990, էջ 128:

[4] Капанцян Гр., Историко-лингвистические работы, Т II, Изд. Акад. Наук Арм. ССР, Ереван, 1956, стр. 160.

[5] ԼՂՀ վարչատարածքային բաժանման մասին օրենք, 1998, հունիսի 26, ՀՕ-15/ 2011 ապրիլի 1-ՀՕ-10_Ն օրենքի լրացումներով ու փոփոխություններով/:

[6] ՀՊՊԿԱ, ֆ.57, ց.1., գ.3, թ.113

[7] Սարգսյան Սլ., Արցախ. պատմաշխարհագրական ճշգրտումներ, «Հայ էդիթ», Ե., 1996, էջ 67:

[8] Հարությունյան Լ., Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Չորրորդ գիրք, «Դիզակ Պլյուս», Ստեփանակերտ, 2009, էջ 49:

[9] ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ.1, ց.1, գ. 17:

[10] Հարությունյան Լ., Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Չորրորդ գիրք, «Դիզակ Պլյուս», Ստեփանակերտ, 2009, էջ 49:

աղբյուրներում՝ բանավոր զրույցների, ավանդությունների հիմամբ կառուցված, այն մեկնաբանվում է ***կիսատ պատ*** կամ ***կուսի/կողմի պատ***. Բնականվան ծագումն այդպես է բացատրում նաև Սերգեյ Մելքումյանը[1]: Այդպիսի մեկնաբանությունը բառի բաղադրիչների պարզագույն վերլուծություն է՝ համաժամանակյա կտրվածքով: ***Կիսատ պատը*** կամ ***կողմի պատը*** չի կարող բնականվան հիմք հանդիսանալ այն հիմնավորմամբ, որ տեղանվանակոչումներում անորոշ, աննկարագիր, տեղանշող կամ հատկանշող որևէ իմաստ չունեցող կազմությունները սովորաբար չեն դառնում տեղանուններ:

Մինչդեռ աշխարհագրական իրողությունն այն է, որ **Կուսապատ** գյուղը գտնվում է **Կուսապատ** գետի հովտում՝ **Ջրակն/Ճիրակն/** ձորի ձախափնյա լանջին[2]: Վերջին հանգամանքը հավաստիություն է հաղորդում մեր վարկածի ճշտությանը: **Կուսապատ**՝ այսինքն՝ **կույսը՝ կողմը՝ ջուր:**

Ապատ եզրի որակական և գործառական նկարագրից հատկանշվում է, որ նրանով կազմված այն կառույցներում է պահպանված եզրի նախնական՝ *ջրային տարածք* իմաստը, որոնցում **ապատ**-ին բաղադրակից են տեղագրական նշանակություն ունեցող կամ հատկանշակիր հասարակ անուններ: Իսկ նույն եզրը, հատուկ անուններին բաղադրվելիս, սոսկ տեղանվանական՝ ***վայր, տեղ*** նշանակությամբ է դրսևորվում: Ինչպես՝ **Քաշաթաղի** շրջանի նորանուն **Ղազարապատ** անվան մեջ **ապատ**-ը բացառապես *բնակության վայր* տեղանվանական նշանակությունն ունի:

Մուշկապատ բնականվան ստուգաբանական վարկածների քննությունը թույլ չի տալիս միանշանակ պնդել, որ երկրորդ բաղադրիչը **ապատ** եզրն է և ոչ թե բնիկ անկախաբար չկիրառվող **պատ** /*պատել*/ արմատը: Նախ՝ բնականվան ստուգաբանության մի քանի վարկած է առաջ քաշվում:

Այսպես՝ Սերգեյ Մելքումյանը գյուղի անունը ստուգաբանում է ***մշուշ*** և ***պատել*** բաղադրիչների երկատմամբ՝ նշելով որ բարձրադիր լինելու պատճառով գյուղը միշտ մառախլապատ է լինում, այդ պատճառով էլ ***Մշուշապատ*** է կոչվում, որն էլ բարբառում հնչյունափոխվել է ***Մուշկապատ***-ի[3]:

Լևոն Հարությունյանն էլ նշում է, որ այն կազմված է **մուշ** գոյականից՝ **ք** հոգնակերտով և **պատ** բաղադրիչներից: Անվան իմաստն է **մուշապատ, ամպասքող**, փոխ. իմաստով՝ բարձր, երկնամերձ: Ու հավելում, որ տեղանունը համապատասխանում է իր բարձրագնա դիրքին[4]:

Բնականվան մյուս վարկածը **Մեջքապատ** անվան հնչյունափոխությամբ է բացատրվում: Այսինքն՝ գյուղը հարավարևմտյան մասով շրջափակված է աղեղնաձև քարաժայռի մի երկարաձիգ զանգվածով, մեջքը՝ թիկունքը, պատ է, պատվածք: Այդպես առասպելախառն է մեկնում գյուղանունը Հայկ Խաչատրյանը. «Ուրիշ է **Մեջքապատ** անունը, չես կարող ասել գյուղն ասքից է ստացել անունը, թե ասքը՝ գուղի անունից: Հնում այստեղ մի դյուցազուն էր ապրում՝ Արցախի Տորք Անգեղ: Մի անգամ հողը ուր որ է պիտի ճեղքվեր և դյուցազունը ինքնազոհության դիմեց՝ մեջքով պատ դարձավ ու փրկեց գյուղը: Եվ մարդիկ գյուղի անունը դրին **Մեջքապատ**»[5]:

Այդ երկու վարկածներում հավանական համարվող հնչյունափոխական երևույթները բարբառի հնչյունական ու հնչյունափոխական օրինաչափություններով չեն բացատրվում: Այստեղ առկա է հնչյունական հարմարեցման սկզբունքով բացատրություն, որը հակասում է լեզվական օրենքին:

Առավել հավանական է բառանվան տրոհումը **մուշկ** և /**պատ**/ել կամ **մուշկ** և **ապատ** բաղադրիչների: **Մուշկը**/ծագմամբ՝ իրաներեն/ բուրավետ, մշկահոտ բույս է, որն աճում է

---

[1] Մելքումյան Ս. Ա., *Լեռնային Ղարաբաղ*, Ե., 1990,էջ 167:

[2] Մելքումյան Ս. Ա., *Լեռնային Ղարաբաղ*, Ե., 1990,էջ 167: *Դիվան հայ վիմագրության*, Պ.5, *Արցախ* /կազմ.՝ Ս. Գ. Բարխուդարյան/, ՀՍԱՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, ՀՍԱՀ ԳԱ հրատ., 1982, էջ 93::

[3] Մելքումյան Ս. Ա., Լեռնային Ղարաբաղ, Ե., 1990,էջ 239:

[4] Հարությունյան Լ., Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Չորրորդ գիրք, «Դիզակ Պլյուս», Ստեփանակերտ, 2009, էջ 63-64:

[5] Խաչատրյան Հ., Վաչագան, «Զանգակ», Երևան, 1998, էջ 86:

բարձրադիր վայրերում[1]: Ստուգաբանական *մուշկ և պատել* տրոհմամբ բացատրվող վարկածին համակարծիք են Բ. Ուլուբաբյանը, Զավեն Աբրահամյանց Ադամյանը, Գրիգոր Ուլուբաբյանը: Էռնեստ Եսայանն էլ ***մուշկ-ով*** կազմությունը հավանական է համարում ու բնականունը տրոհում՝ **մուշկ** և **ապատ** բաղադրիչների, ապա, գեղարվեստորեն ընդհանրացնելով, նշում, որ ***մուշկը*** *կանաչերանգ մետաքսե շոր, սփռոց* իմաստն ունի: Ու գյուղն էլ կարծես մուշկե բեհեզ հագած լինի, կանաչաշոր է[2]:

Երկու դեպքում էլ՝ **ապատ** թե **պատ** բաղադրիչով կազմությունները բնականվան մեկնության համար ընդունելի են դառնում: Մի դեպքում՝ *մուշկի տարածք, վայր, որտեղ առատ մշկահոտ բույս էր աճում*: Մյուս դեպքում՝ *մուշկով, մշկահոտ բույսով պատված բնակավայր:*

Ենթադրելի է, որ **ապատ** եզրի բաղադրությամբ է առկայացած բնականունը. այն հիմնավորմամբ, որ այդ դեպքում մենք ունենք գոյականական բնականուն, ինչը հայկական տեղանվանական համակարգին բնութագրական է, իսկ **պատ** բաղադրությամբ ածականական բնականուն է կերտվում: Այդպիսի կառույցը նույնպես խորթ չէ արցախյան բարբառամտածողությանը. եթե վայրը նշելու համար ասվի՝ ընդէրէղ մուշկապատ ա, այսինքն՝ մուշկով պատված է, ու այդպես էլ ծնվի բնականունը: Անշուշտ, ածականական բնականուններ առկա են մեր տեղանվանական համակարգում, բայց տեղանվանակերտման այդ կաղապարը կենսունակ չէ մեր բնականվանակազմություններում:

Կարծում ենք՝ **ապատ** բաղադրիչով է ի սկզբանե բաղադրվել բնականունը, ապա այն մեր լեզվական ընկալումներում համապատասխանեցվել է **պատ** բառարմատին ու վերլուծվել այդպես: Իսկ այդ երևույթը հատուկ է լեզվին ու կոչվում է բառիմաստի բաղարկության կամ իմաստաշփոթության հետևանքով կատարված իմաստափոխություն: Տեղանվանագիտության մեջ էլ տարածված երևույթ է և կոչվում է տեղանվան, տվյալ դեպքում մի եզրի հարմարեցում մյուս լեզվի արտասանությանն ու ընկալմանը:

Վերոնշյալ բնականուններում ***ապատ*** ձևույթի գործառական նկարագրից երևում է, որ մեր տեղանվանակազմություններում նրա տեղանվանակերտության հնարավորությունը նվազում է, ընդ որում իր նախնական նշանակությամբ այն այլևս կենսունակ չէ, բայց իր մայրենի լեզվում՝ իրաներենում, ***ապատ***-ը շարունակում է մնալ որպես ակտիվ տեղանվանակերտ եզր[3]:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Մարգարյան Լուսինե, բ.գ.թ., դոցենտ, «Մեսրոպ Մաշտոց» համալսարան

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ., Հ.Ղազարյանը:

[1] **Աճառյան Հր.,** *Հայերեն արմատական բառարան*, հ.3, 1926, էջ 360:
[2] Է. Եսայան, Մուշկապատ, Արհմիություններ, 01-15 սեպտեմբերի, 2012:
[3] Капанцян Гр., Историко-лингвистические работы, *Т II*, Изд. Акад. Наук Арм. ССР, Ереван, 1956, стр. 161.